

Ніна Нечаєва

Запозичення з німецької мови в буковинських говірках

У статті на матеріалі лексикографічних джерел розглянуто запозичені з німецької мови лексеми, що увійшли до складу буковинських говірок; подано їх класифікацію за тематичними групами. Простежено, які із зафіксованих лексем увійшли до складу літературної мови; для аналізованих германізмів встановлено міжговіркові паралелі в межах південно-західного наріччя. З'ясовано, що в різних говірках можуть бути відмінними фонетичне оформлення або семантика засвоєних германізмів. Наведено приклади властивих буковинським говіркам германізмів, морфемна будова яких тотожна німецьким еквівалентам, а також ті, до яких в українській мові додано іменникові чи дієслівні суфікси або іменникові чи прикметникові флексії. Проаналізовано фонетичні особливості запозичених буковинськими говірками лексем, порівняно з німецькою мовою.

Ключові слова: лексема, запозичення, германізми, буковинські говірки, міжговіркові паралелі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія розвитку лексичного фонду будь-якої мови свідчить про безперервні процеси в сегменті засвоєння іншомовних слів, про їх сприймання та розуміння мовцями, адаптацію на мовленнєвому ґрунті, що передбачає залучення запозичених слів у дериваційні процеси. «Досліджуючи запозичення, важливо брати до уваги історичні факти про переміщення груп осіб у географічній площині. Проблема встановлення шляхів запозичення слова полягає в наголосі. В. Кіпарський, аналізуючи словник С. Фасмера, писав, що існують лакуни у визначенні наголосу, які іноді впливають на етимологію» [12, с. 115]. Німецько-українські та українсько-німецькі мовно-культурні відносини впродовж тривалого часу впливали на формування й збагачення лексичного фонду української мови. Кількісний склад запозичень із німецької має вагоме історичне підґрунтя – тривале функціонування німецької мови як державної на території сучасної Західної України, що входила до складу Австро-Угорської імперії, а також близькі повсякденні контакти населення. Дослідники зазначають, що у зв'язку з багатими й різнобічними контактами української мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими мовами чимало запозичень містила вже праслов'янська мова, переважно з романських і германських мов, причому значна кількість германізмів була латинського походження. «Через західнослов'янське літературне джерело в українську мову вливався потік латинізмів, германізмів і власне західнослов'янізмів» [7, с. 56]. Вивчаючи запозичення, насамперед звертаємося до діалектної лексики як віддзеркалення живого народного мовлення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Буковинські говірки представляють яскравий діалектно-мовний матеріал, для якого характерна насамперед архаїка у фонетичній та граматичній системах. Історичні умови розвитку краю сприяли тому, що в буковинських говірках чимало запозичень із польської, румунської, угорської, німецької мов. Виділення буковинських говірок в окремий діалектний тип зумовлене, насамперед, історичними чинниками (входження земель до складу Молдавського князівства з 1499 періодично до 1774 р.). Зміни в лексиці українських говірок Буковини найінтенсивніше виявляють себе в словах, запозичених з інших мов. Після приєднання Буковини до Австрії в 1775 р. поступово наростає прошарок німецькомовного населення [3, с. 11]. Із початком проникнення мовних надбань українських інтелігентів Галичини й Буковини в україномовні осередки розпочалася природна для мовного розвитку соціально-апробація зразка мовлення української освіченої верстви. «При цьому наявність у складі типово галицьких зворотів чужомовних елементів (як-от: лексичних полонізмів чи германізмів) не була перепорою, а навпаки – створювала привабливий для наслідування мовний спеціалітет, своєрідний колорит мовлення галицьких та буковинських інтелігентів» [11, с. 82].

Буковинські говірки почали привертати увагу мовознавців ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Свою діяльність у цьому напрямі розвивали такі видатні науковці, як В. Гнатюк, І. Верхратський, Я. Головацький, О. Огоновський, Г. Онишкевич, О. Колесса, К. Студинський, І. Свенціцький, С. Смаль-Стоцький.

Буковинські говірки достатньо вивчено за мовними рівнями: з погляду фонетичних (В. Бузинська, К. Герман), лексичних (Ю. Карпенко, М. Леонова, В. Прокопенко, Н. Гуйванюк), фразеологічних (Н. Бабич), словотворчих (К. Лук'янюк), граматичних (І. Слинко, К. Герман, Н. Гуйванюк, П. Недільський, С. Мойсюк, М. Кобилянська, В. Юрценюк, Л. Гажук-Котик) особливостей.

Наслідком кропіткої роботи мовознавців став «Словник буковинських говірок» за ред. Н. Гуйванюк (2005), над яким працювали протягом п'ятдесяти років професори К. Лук'янюк, К. Герман, Н. Бабич та ін. У 70-х роках ХХ ст. вдалося видати шість невеличких випусків – матеріалів до словника, але пізніше робота призупинилася. По-новому вона розпочалася вже в 90-х роках.

Водночас, незважаючи на значну кількість праць, присвячених буковинським говіркам, поки що рано говорити про всебічне науково-лінгвістичне висвітлення їхніх особливостей. Зокрема, на сьогодні відсутнє ґрунтовне дослідження лексики буковинських говірок щодо їх походження, не з'ясовано питому вагу засвоєних цими говірками іншомовних запозичень у синхронії та діахронії. Цим і зумовлена актуальність нашої роботи.

Мета статті – проаналізувати німецькі запозичення, що ввійшли до складу буковинських говірок.

Це передбачає розв'язання таких **завдань**: методом суцільної вибірки виписати зі словника буковинських говірок лексеми, запозичені з німецької мови; класифікувати їх за тематичними групами; з'ясувати зміни, що відбулися в аналізованих словах на фонетичному, граматичному й семантичному рівнях.

Джерелом дослідження є Словник буковинських говірок за заг. ред. Н. Гуйванюк [9]. Методом суцільної вибірки нього виписано 203 лексеми німецького походження: назви меблів, предметів побуту – 12 одиниць (7 %), будівельна лексика – 24 одиниці (12 %), слова військової тематики – 10 одиниць (5 %), назви одягу – 16 одиниць (8 %), назви професій – сім одиниць (4 %), реміснична лексика – 23 одиниці (11 %), торговельна лексика – три одиниці (1 %), назви їжі – вісім одиниць (4 %), медична лексика – сім одиниць (3 %), слова на позначення зовнішності людини – п'ять одиниць (2 %); дієслова, прикметники та прислівники різної семантики – 88 одиниць (43 %).

Серед німецьких запозичень у буковинських говірках, зафіксованих указаним джерелом, розрізняємо:

1. Лексеми, не зафіксовані словником української мови (156 одиниць): *братрура* 'духовка' [9, с. 38], *регільмантля* 'плащ-дошовик' [9, с. 452], *швайзига* 'станкова, лучкова вузька пила для художнього випилювання' [9, с. 660], *шпінга* 'булавка' [9, с. 670], *шума* 'піна' [9, с. 679], *штром* 'електричний струм' [9, с. 676], *цугшнайдир* 'майстер, який робить заготовки взуття' [9, с. 631] та ін.

2. Лексеми, які словник української мови фіксує з позначкою *діал.* (22 одиниці): *гальба* 'півлітровий кухоль' [9, с. 67; 10, с. 22], *твер* 'гвинтівка' [9, с. 81; 10, с. 44], *рантух* '1. Біле тонке полотно. 2. Зношена, блаженська сорочка' [9, с. 450]; '1. Головний убір заміжньої жінки в Галичині – біла, тонка хустка. 2. Тонка бавовняна тканина. 3. Різновид спідниці з суконно-лляної тканини' [10, с. 451], *спацір* 'прогулянка' [9, с. 511; 10, с. 494], *фірманити* '1. Працювати візником. 2. Працювати їздовим. 3. Витрачати, тратити' [9, с. 592]; '1. Правити кіньми. 2. Служити візником' [10, с. 601], *фризерь* 'майстер, що підстригає волосся, голить чоловіків, перукар' [9, с. 601; 10, с. 644] та ін.

3. Лексеми, зафіксовані словником української мови без позначки *діал.* (25 одиниць): *зашпарувати* '1. збирати, заощаджувати, економити. 2. Закривати шпари, заклеювати, замазувати' [9, с. 149]; 'замазувати щілини, заглибини у стінах (звичайно глиною)' [10, с. 417], *кант* 'край, ребро' [9, с. 186]; '1. Кольоровий шнурок або вузька смужка тканини іншого кольору, яку вшивають у борти, шви одягу; облямівка. 2. Ребро, пруг дошки, бруса. 3. Хвальна врочиста пісня духовного або світського змісту' [10, с. 89], *кридениц* 'кухонна шафа, сервант' [9, с. 233; 10, с. 331], *рейвах* '1. Гамір, крик, метушня. 2. Непорядок, розгардіяш' [9, с. 452]; '1. Безладна біганина, метушня. 2. Безладно розкидані речі, предмети' [10, с. 490]; *штоф* '1. Чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує 1/8 або 1/10 відра рідини (вина, квасу, горілки), обплетена лозою; 2. Тканина, матеріал; 3. Вовняна тканина, сукно' [9, с. 675; 10, с. 543] та ін.

Отже, як свідчить фактичний матеріал, до складу літературної мови увійшло тільки 47 одиниць із 203 проаналізованих (23 %). Це слова різних тематичних груп.

Більшість зафіксованих слів (156 із 203, або 77 %) належить до діалектної лексики, причому із них лише 25 зафіксовано словником української мови.

Аналіз діалектних лексикографічних джерел дає підставу стверджувати, що багато цих слів поширені не лише в буковинських, а й в інших південно-західних говірках української мови. Виявлено міжговіркові паралелі:

- буковинсько-гуцульські: *замелдувати* 'повідомити, заявити, донести' [9, с. 136; 6, с. 62], *иутер* 'щєбінь' [4, с. 222; 9, с. 680]; *итос* 'велика купа складених дров' [9, с. 675; 6, с. 229];

- буковинсько-бойківські: *кранц* ‘вузька смужка шкіри, що з’єднує верх взуття з підошвою’ [9, с. 231; 5, с. 385]; *вінуцований* ‘начищений до блиску’ [9, с. 59; 5, с. 106];
- буковинсько-наддністрянські: *кридениц* ‘кухонна шафа, сервант’ [9, с. 233; 13, с. 152]; *рантух* ‘1. Біле тонке полотно. 2. Зношена блаженка сорочка’ [9, с. 450; 13, с. 224];
- буковинсько-наддністрянсько-гуцульські: *васервата* ‘ватерпас, рівень’ [9, с. 48; 6, с. 21; 13, с. 67];
- буковинсько-бойківсько-гуцульські: *трис* ‘висівки’ [9, с. 86; 4, с. 54; 5, с. 193]; *куферок* ‘чемодан (частіше зроблений з дощок)’ [9, с. 245; 4, с. 108; 5, с. 399]; *рушта* ‘залізна решітка в печі, золотник’ [9, с. 472; 4, с. 167; 5, с. 198];
- буковинсько-бойківсько-наддністрянські: *брифташка* ‘1. Сумка листоноші. 2. Гаманець’ [9, с. 39; 5, с. 72; 13, с. 101];
- буковинсько-гуцульсько-бойківсько-наддністрянські: *аниуг* ‘чоловічий костюм’ [9, с. 19; 4, с. 17; 13, с. 37; 5, с. 35], *братрура* ‘духовка’ [9, с. 38; 5, с. 69; 4, с. 17; 13, с. 58], *шватер* ‘1. Шурин. 2. Чоловік сестри’ [4, с. 214; 5, с. 380; 9, с. 659; 13, с. 260]; *гальба* ‘півлітровий кухоль’ [13, с. 89; 5, с. 159; 9, с. 67; 4, с. 43]; *вінкель* ‘1. Ріг будинку, вулиці. 2. Косинець’ [9, с. 57; 6, с. 25; 13, с. 75; 5, с. 104]; *гвер* ‘гвинтівка’ [9, с. 81; 4, с. 52; 5, с. 164; 13, с. 75];
- буковинсько-гуцульсько-наддністрянсько-закарпатсько-західнополіські: лексема *итрамак* (*итрамака*) зі значенням ‘охайний, акуратний хлопець чи чоловік, чепурун’ властива буковинським [9, с. 675], гуцульським [4, с. 221], наддністрянським говірках ‘чепурун’ [13, с. 283], західнополіським [1, с. 127] говіркам; у закарпатських говірках лексема має іншу семантику – ‘дієздатний, здоровий, бадьорий, активний чоловік’ [8, с. 425].

Для окремих слів у різних говірках виявлено фонетичні варіанти при збереженні семантики: *тратилювати, тратолювати* (бук.) [9, с. 86], *тратулювати* (гуц.) [6, с. 44] ‘вітати, поздоровляти’; *братрура, братрула, братура* (бук.) [9, с. 38], *брадрура* (гуц.) [4, с. 29], *байтура, брайрура, братвура, братрура, брадрура* (наддн.) [13, с. 58], *брагрура, брандура, брадура* (бойк.) [5, с. 69] ‘духовка’; *кридениц, крадениц, креденс* (бук.) [9, с. 233], *креденец, креденс* (наддн.) [13, с. 152] ‘кухонна шафа, сервант’.

Спостережено також випадки, коли семантика однозвучних лексем у різних говірках є близькою, але не тотожною: *райбувати* (бук.) ‘ретельно, енергійно чистити, терти’ [9, с. 449] – *райбувати* (гуц.) ‘затирати, рівняти поштукатурені стіни’ [4, с. 160], нім. *reiben* ‘терти’. Може відбуватися також розширення семантики запозичених із німецької мови слів: нім. *Rohr* ‘труба’, з таким самим значенням це слово відоме в гуцульських говірках *рура* [4, с. 166], тоді як у буковинських говірках для лексеми *рура* зафіксовано два значення ‘1. Духовка. 2. Труба’ [9, с. 471]. Припускаємо, що це пов’язано з тим, що в німецькій мові зі значенням ‘духовка’ наявне слово *Bratröhre*. Цікаво, що в бойківських говірках іменник *рура* відомий тільки зі значенням ‘духовка’ [5, с. 197].

Зазначимо, що з огляду на відсутність фіксації того чи того слова в словнику української мови не можна беззастережно відносити діалектне слово до вузькодіалектних, притаманних лише одному якомусь ареалу.

Особливості німецькомовних запозичень у буковинських говірках спостережено переважно на морфологічному рівні. Серед зафіксованих запозичень виділяємо такі групи:

а) будова слова тотожна німецькому еквівалентові: бук. *шутер* ‘щербінь’ [9, с. 680] – нім. *Schotter* ‘щербінь’; *штоф* ‘1. Чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує 1/8 або 1/10 відра рідини (вина, квасу, горілки), обплетена лозою. 2. Тканина, матеріал. 3. Сукно’ [9, с. 675] – нім. *Stof* ‘матеріал, тканина’; *шток* ‘1. Пень, колода, на якій стоїть ковадло. 2. Поверх’ [9, с. 674] – нім. *Stock* ‘поверх’; *цуг* ‘тяга, рух диму в димарі, трубі, який виникає внаслідок різниці тиску’ [9, с. 630] – нім. *Zug* ‘потяг’; *люфт* ‘1. Повітря. 2. Отвір для вентиляції. 3. Тяга в печі. 4. Кватирка. 5. Протяг’ [9, с. 269] – нім. *Luft* ‘повітря’. Таких слів у проаналізованих джерелах зафіксовано 54 (32 %);

б) додавання до основи німецького слова українських суфіксів:

- іменникових *-ик, -ок, -к*: бук. *фальцівник* ‘рубанок для вистругування заглибин певної форми (фальців) у віконних і дверних рамах’ [9, с. 586] – нім. *Falz* ‘шпунт, фальць’; бук. *фасунок* ‘1. Плата за виконану роботу; зарплатня, пенсія. 2. перен. Заслужене в житті вчинками, поведінкою (винагорода чи покарання)’ [9, с. 580] – нім. *fassen* ‘охоплювати; уміщувати’; бук. *брифташка* ‘1. Сумка листоноші. 2. Гаманець’ [9, с. 39] – нім. *Brieftasche* ‘гаманець’;
- дієслівних суфіксів *-ува (-юва)*: бук. *ратувати* ‘допомагати, виручати’ [11, с. 451] – нім. *raten* ‘радити’; бук. *фельцувати* ‘вистругувати фельц у заготовках на віконні і дверні рами’ [9, с. 586] –

нім. *falzen* ‘фальцувати’; бук. *штудіювати* ‘1. Обмірковувати, думати, мудрувати. 2. Ухилитись від чогось’ [9, с. 677] – нім. *studieren* ‘навчатись у ВУЗі’; **-а(-я)**: бук. *трагати* ‘1. Нести щось важке. 2. Тягати, зачіпати’ [9, с. 539] – нім. *tragen* ‘нести, носити’; бук. *трафляти* ‘1. Попадати, влучати. 2. Потрапляти. 3. Зустрічати’ [9, с. 550] – нім. *treffen* ‘потрапляти; зустрічати’. Частка таких слів становить 23 % – 39 лексем;

в) додавання до основи німецького слова українських флексій. Таких слів зафіксовано 19 (11 %), зокрема:

– іменникової флексії **-а**: бук. *шума* ‘піна’ [9, с. 679] – нім. *Schaum* ‘піна’; бук. *таса* ‘бляшана форма для випікання хліба, калачів’ [9, с. 540] – нім. *Tasse* ‘кухоль’; при цьому спостерігаємо заміну категорії роду для іменників: німецькому чоловічому або середньому відповідає жіночий у буковинських говірках;

– прикметникової флексії **-ий**: бук. *файний* ‘приємний на вигляд, для слуху, який викликає почуття задоволення’ [9, с. 575] – нім. *fein* ‘гарний, вишуканий’; бук. *шпетний* ‘поганий, бридкий. 2. Вузкий, короткий. 3. Точний, пунктуальний’ [9, с. 669] – нім. *spät* ‘пізно’;

г) фонетично відмінне оформлення суфіксів у німецькій мові та в буковинських говірках: бук. *тафіль* ‘1. Листок шиферу. 2. Фігура, що імітує скляну шибку в непрозорих дверях’ [9, с. 540] – нім. *Tafel* ‘дошка’, бук. *дратарь* ‘кожна з 3–4 поперечних балок стелі’ [9, с. 102] – нім. *Träger* ‘балка, брус’;

На фонетичному рівні спостережено збереження глухості дзвінких приголосних у кінці слова або складу: *фертик*, *фертик* ‘1. Готово, кінець. 2. Досить, вистачить. 3. Кінець, смерть’ [9, с. 587], нім. *fertig* ‘готовий’; бук. *цурік*, *царік* ‘назад’ [9, с. 632], нім. *zurück* ‘назад’.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, німецькі лексичні запозичення в буковинських говірках наявні в різноманітних сферах життя, для них характерні значна фонетична та словотвірна варіантність. Подальші дослідження німецькомовних запозичень в українських діалектах дадуть змогу доповнити інформацію про їхній функціональний статус, просторову поведінку, різний ступінь засвоєння й виявити нові ряди слова, які фігурують у сучасних українських говірках.

Список умовних скорочень назв говірок

бойк. – бойківські; **бук.** – буковинські; **гуц.** – гуцульські; **наддн.** – наддністрянські; **нім.** – німецьке

Джерела та література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин – Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1–2.
2. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн, Д. Мальцева, А. Зуев. – [9-е изд.]. – М. : Рус. яз., 2002. – 1040 с.
3. Герман К. Розвиток лексики українських говірок Буковини в ХХ ст. / К. Ф. Герман // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Слов’янська філологія. – 2008. – Вип. 428–429. – С. 9–7.
4. Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : [б. в.], 1997. – 232 с.
5. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Ін-т мово знав. ім. О. О. Потебні, 1984. – Ч. 1–2.
6. Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород : [б. в.], 2005. – 266 с.
7. Русанівський В. М Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : Артек, 2001. – 392 с.
8. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
11. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Л. Ткач. – Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
12. Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львів’ян у контексті говірок південно-західного наріччя / Н. Хобзей // Діалектологічні студії. 9. Запозичення та інтерференція / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України, 2010. – С. 113–120.
13. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Нечаева Нина. Заимствования из немецкого языка в буковинских говорах. В статье на материале лексикографических источников рассмотрены заимствованные из немецкого языка лексемы, вошедшие в состав буковинских говоров; представлена их классификация по тематическим группам. Прослежено, какие из зафиксированных лексем вошли в состав литературного языка; для рассматриваемых германизмов установлены междиалектные параллели в рамках юго-западного наречия. Установлено, что в разных говорах может отличаться фонетическое оформление или семантика усвоенных германизмов. Приведены примеры присущих буковинским говорам германизмов, морфемное строение которых тождественно немецким эквивалентам, а также те, к которым в украинском языке добавлены именные или глагольные суффиксы, окончания существительных или прилагательных. Проанализированы фонетические особенности заимствованных буковинскими говорами лексем в сравнении с немецким языком.

Ключевые слова: лексема, заимствование, германизмы, буковинские говоры, междиалектные параллели.

Nechaieva Nina. Adoptions From the German Language in the Dialects of Bukovina. In this item with the help of lexicographical sources considered the lexemes which were borrowed from the German language and which were entered to the stock of dialects of Bukovina; introduced their classification by thematically groups. Followed which one of the fixed lexemes were entered to the stock of the literary language; for the analyzed germanisms established the inter-dialectal parallels within the south-west dialect. Determined, that in different dialects also can be different the phonetic shape or the semantics of the adopted germanisms. Made an examples of the proper to the dialects of Bukovina germanisms the morphemic structure of which is identical to the German equivalents and made the examples of germanisms to which in the Ukrainian language added substantival or verbal suffixes or substantival or adjectival flexions. Analyzed phonetic features of the adopted by the dialects of Bukovina lexemes beside the German language.

Key words: lexeme, adoption, germanism, dialects of Bukovina, inter-dialectal parallels.

Стаття надійшла до редколегії
22.07.2013 р.